

I. 4. Названията на езическия храм в книжнината на Slavia Orthodoxa и ценностната система на средновековния човек – езикови аспекти¹³

България приема християнството за официална религия по времето на управлението княза покръстител Борис-Михаил I през 864 г. Оттук нататък предстои борба за сърцата и умовете на хората, които бързо трябва да познаят новия Бог и да приемат новоизграждащите се храмове като място за неговото почитание. Те не само трябва да забравят, но и заклеймят боговете на дедите си. Към това заклеймяване се добавят и многобройните непознати за прабългарите и славяните религиозни вярвания, навлизащи по литературен път с превеждащата се византийска книжнина.

Първите славянски преводи и последващата традиция еднозначно назовават християнските храмове със старата германска заемка *църква* *църкы* < *kirikō или *kirkō (Фасмер 4, 300). Какво е назовавала тази заемка преди Покръстването може да бъде само повод за догадки. Във всеки случай именно с нея, а не например с гръцкото ἐκκλησία, биват назовавани християнските храмове, за които лексемата става единствено наименование.

Езическите светилища в средновековната книжнина обаче имат изненадващо голям брой названия. Голям е броят на прабългарските думи, които поемат да назовават противоположното на истинското богопочитание, към което се числи всичко езическо и нечисто (езическите божества и техните светилища). Ранният етап от развоя на старобългарския книжовен език е период на търсения и многобройни опити за преводачески решения. Не може да не прави впечатление, че на големия брой названия в славянските писмени паметници съответстват ограничен брой гръцки думи. Наред със заетата от гръцки *идолъ* (εἰδωλον и неговите производни) в старата славянска книжнина откриваме още прабългарските: *капъ*, *капище*, *капищница*. Към тях се добавят славянските по произход *търѣвникъ*, *търѣвище* и *църкъвище*.

¹³ Разделът е по проект „Езикова и етнокултурна динамика на ценностите в славянския свят“, #472-LED-SW; ДО 02/5 от 24.07.2018 г. – 2020 г. Програма ERA NET RUS.

Първата от тях, *трѣвѣникъ*, в по-нататъшния развой на езика претърпява коренна промяна в семантиката си, като и до днес назовава вид богослужебна книга, съдържаща чинопоследования, предназначени за частното богослужение. За разлика от тях, образуванията с уголемителния суфикс *-ици* *трѣвѣици* и *цркъвѣици* означават „езическо светилище“.

Очевидно на изтласкания след Покръстването на България в периферията език на първобългарите е съдено да поеме номинацията на всички езически идоли и светилища, без оглед на техния произход.

Религиозната концепция за средновековното пространство се изразява в разделението на света на свят на християните и свят на езичниците (не християните). Истинският, цивилизованият, устроеният свят е светът, украсен с християнска вяра и подчинение на Църквата. Извън неговите граници остават варварите, еретиците, схизматиците и пр. (Гуревич 1984, 70). Това е пространство, в което истинският Бог не присъства, това пространство е чуждо и враждебно. Особено важно за разглежданата тук тема е, че към профанния свят трябва да причислим и чуждото сакрално.

С превода на византийската книжнина новопокръстените доскорошни почитатели на Перун и Тангра се запознават с множество непознати за тях вярвания, произхождащи от Азия и Близкия Изток.

Именно такъв библейски сюжет и въпросите, свързани със старобългарския му превод, са предмет на настоящото изследване, което е посветено на една любопитна употреба на лексемата *капици*.

Текстът

Текстът, на който е посветен настоящият доклад е един стих от Първа глава на *Книга Царства*, 1Цар 12: 10 – *поракотахѡ валимѡ рѣкше каменѣ трѣвицомѣ и алсѡ рѣкше мѣдѣнынѣ капициѣ*. Приведеният пример е от една от най-старите пълни Библии в славянската книжнина (всъщност става дума за три идентични по състав и по езикови особености, ръкописа, описани заедно). Те са от XV - XVI в., а цитираният пример е извлечен от *Описа на Синодалната сбирка* на А. Горски и К. Невоструев, където те се съхраняват (Горский – Невоструев 1855, 38). Двамата учени обръщат внимание на този стих и го посочват като пример, че на места преводачът е добавял свои пояснения. Ето как е предаден този откъс в новобългарския превод на Библията: *Но когато викнаха към Господа и рекоха: „сгрешихме, защото оставихме Господа и почнахме да служим на Вааловци и Астартѣ, избави ни сега*

от ръцете на враговете ни, и ние ще служим на Тебе“ <<https://dveri.bg/bible/>>. Съпоставката на старобългарския текст и на новобългарския му превод сочи, че в средновековния текст името на богинята Астартa липсва и вместо него е използвана лексемата алс^о. Този факт е от особена важност, а настоящото изложение има за цел да допринесе за неговото изясняване.

Сравнението с гръцкия текст на Septuaginta, 1 Samuel 12: 10 – Καὶ ἐβόησαν πρὸς κύριον καὶ ἔλεγον· Ἠμάρτομεν, ὅτι ἐγκατελίπομεν τὸν κύριον καὶ ἐδουλεύσαμεν τοῖς Βααλῖν καὶ τοῖς ἄλσεσιν <<https://www.academic-bible.com/en/online-bibles/septuagint-lxx/read-the-bible-text/>> – показва ясно на какво обръщат внимание А. Горски и К. Невоструев. Намесата на преводача е оформена в добавени подчинени изречения, въведени със съюза с пояснителна функция рекше, тоест, именно, сиреч: рекше каменѣ тѣлицомѣ; рекше мѣднынѣ капицѣ.

Традицията на разпространение на *Книги Царства* в средновековната книжнина е разнообразна. Те се преписват самостоятелно, а от XV в. се включват в пълния състав на Библията. Четирите исторически книги от Стария Завет влизат в състава и на хронографски съчинения. Ще приведа интересуващия ни текст от преписа в *Архивския хронограф* от третата четвърт на XV в. от РГАДА, Москва, ф. 181, № 279 /658 от сайта <<http://histdict.uni-sofia.bg/>>: и възопиша къ ꙗꙗ. и рѣша съгрѣшихомъ яко вставихомъ ꙗꙗ и поработахомъ ваиномъ, рекше каменымъ телицемъ и альсомъ, рекше каменымъ капицемъ (л. 216 д).

Самостоятелно разпространяваната (така наречената библейска традиция) на *Книги Царства* и хронографската традиция показват важни за настоящото изследване лексикални различия и оформят редуването алс^о рекше мѣднынѣ капицѣ (в Библията) срещу альсомъ, рекше каменымъ капицемъ (в Хронографа).

Какво е алс^о / альсомъ и какво представляват поясненията към него?

В последно време *Книги Царства* в славянската хронографска традиция станаха предмет на монографичното изследване на М. Тотоманова-Панева (Тотоманова-Панева 2019). Авторката разглежда нашия стих 1Цар 12: 10 в контекста на прибавените глоси и обръща внимание на различията рекше мѣднынѣ капицѣ / рекше каменымъ капицемъ. Анализът на нашия пример е направен на страниците, посветени на неправилно предадените от преводача имена, сред които се оформя подгрупата на непознатите за читателите названия на божества и на други културни реалии, свързани с езически култове. Що

се отнася до конкретния пример, то изследователката оставя като възможност в основата на превода да е несъхранена гръцка редакция, т.е. според нея е възможно глосите да не са добавени от старобългарския преводач. Трябва да отбележа, че намирам тази хипотеза за малко вероятно. Пояснителните конструкции, въведени с *рекъше* или *сирѣчь*, са характерна особеност в подхода на старобългарските преводачи, които се стараят да обяснят на читателите и слушателите си непознати думи или реалии.

Тотоманова-Панева обръща внимание, че Ваал и Астарта са споменати и на други места в *Книги Царства*, като книжовникът неизменно се е намесвал, глосирайки. Става дума за 4Цар 23 (л. 282d) – към *сътвореныиъ ваалоу. и налесъ* (сътворени от Ваал и Астарта) е добавено *ѣ соутъ мръзции божи* (които са мерзки богове) (Тотоманова-Панева 2019, 89). Изследователката отбелязва, че на практика името на богинята Астарта се споменава още няколко пъти, но в повечето от тях преводачът намира начин да го избегне – така например *’Астартѣ ѿдеѡуѡти Сидоніѡв* (буквално „Астарта, сидонийска гнусота“) е предадено като: *и сѣврѡна и мръзѣсѡа видѣниѡ*, като *видѣниѡ* е етимологизувано неправилно. Това преводаческо решение е проведено още веднъж (Тотоманова-Панева 2019, 89).

Тотоманова-Панева прави извънредно важни обобщения. Много съществен е изводът, че преводът на *Книги Царства* е осъществен скоро след пристигането на Кирило-Методиевите ученици в България, че е преславски и че преводачът не е билингва, което обяснява множеството грешки (Тотоманова-Панева 2019, 96). Заедно с това специално заслужава да се отбележат следите от глаголица (Славова 2011), както и значителното присъствие на прабългаризми в *Книги Царства*. Техният брой е 16.

Тотоманова-Панева заключава, че първоначалният превод на *Книги Царства* е възникнал в епохата на активното използване на глаголицата (Тотоманова-Панева 2019, 147). Проучването на редките лексеми и хапаксите в него показва връзка с *Минея*, *Триода*, *Патерици*, *Паренесиса на Ефрем Сирин*, *Историческата Палея*, *Пандектите на Антиох*. Успоредно с това изследването сочи, че почти не се наблюдава съвпадение, което да потвърждава на лексикално равнище връзката между старобългарския превод на *Книги Царства* и Преславския книжовен център. Според Тотоманова-Панева преводът на *Книги Царства* е от ранен старобългарски период (границата между IX – X в.) и еднозначно е допреславски. Средата, в която е възникнал,

---

е южнославянска, балканска, но за мястото може само да се гадае. Със сигурност обаче районът е в границите на Първото българско царство (Тотоманова-Панева 2019, 148).

Във връзка с последните заключения ще отбележа следното – смятам, че изброените по-горе книжовни паметници, с които се свързва преводът на *Книги Царства*, произхождат от свързан с Преслав книжовен център. Напоследък се натрупаха доказателства, че преславските ръкописи показват немалки лексикални различия помежду си, а в тяхната характеристика далеч не може да се впише безизключителната употребата на така наречените преславски варианти от известните още от времето на В. Ягич лексикални двойки. В този смисъл за мен преводът на *Книги Царства* е преславски.

Да се върнем към *Първа Книга Царства*, глава 12, стих 10.

В библейския текст юдеите се разкайват, че вместо на истинския Бог са се покланяли на Ваал и Астарта.

Ваал, буквално „господар, управник“, е гръмовежец, бог на плодородието, водата, войната, небето, слънцето във вярванията на народите от Асиро-Вавилония, Финикия, Ханаан, Сирия. Изобразяват го като могъщ бик или воин с рога на шлема. Според Библията (Йеремия 19: 1-6; Йеремия 32: 29-35) и свидетелства на Плутарх са му принасяли в жертва малки деца. Астарта (Асират, Асарту, Асирату, Ашерту, Ашрату), на иврит Ашера, е угаритско-финикийска и ханаанска богиня на любовта и плодородието и божество от шумеро-акадския пантеон. Ваал и Астарта са главни божества във вярванията на ханаанците. В Стария Завет името ѝ се споменава винаги заедно с това Ваал. Вместо името на богинята Астарта обаче в гръцкия библейски текст е използвана ἄλσος, която дума освен значението си ‚гора‘ има значение на ‚свещена гора‘, ‚свещено място‘. Свещената горичка е символ на финикийската богиня Астарта. Във връзка с това какво се крие в метонимичната замяна на името на богинята и ‚свещена гора‘, ‚свещено място‘ ще приведа един цитат от библейската книга Съдии 6: 25-30, който хвърля светлина върху това: *И в същата нощ Господ му каза: Вземи бащиния си вол, втория вол седемгодишния, та съсипи Вааловия жертвеник, който се намира у баща ти, и съсечи ашерата, която е при него. После на върха на тая скала издигни олтар на Господа твоя Бог, според наредбата, и вземи втория вол та го принеси за всеизгаряне с дървата на ашерата, която ще съсечеши. И тъй, Геденон взе десетина души от слугите си та стори както Господ му каза; а, понеже се боеше от бащиния си дом и от градските жители, за-*

това не го стори денем, но го стори нощем. А когато градските жители станаха на утринта, ето, Вааловият жертвеник беше съборен, и ашерата, която беше при него, съсечена, и вторият вол цял изгорен на издигнатия олтар. И казаха си един на друг: Кой е извършил тая работа? И като разпитаха и издириха, рекоха: Геден Иоасовият син е извършил тая работа. Тогава градските жители казаха на Иоаса: Изведете сина си да се умъртви, понеже той е съборил Вааловия жертвеник, и понеже е съсякъл ашерата, която беше при него. Според изследователя на Библията Дж. М. Фриман (Freeman 1984, 772-775) това е свидетелство, че ашера е по-скоро ,изображение, идол‘, а не ,гора‘. Едни от библейските текстове (като приведения по-горе) дават основание да се смята, че идолът е дървен, а други дават основание да се мисли, че идолът е метален.

До старобългарския преводач старозаветните текстове преминават дълъг път, а непосредственият източник е византийският гръцки. Преводът на ἄλσοϛ ,свещена горичка‘ от Септуагинта в 1Цар 12: 10 силно варира (Thomson 1988). Без претенция за изчерпателност ще посоча, от една страна, превода с ,гора‘ в църковнославянската Библия: *пѣравѣтахомъ ваалимѣ и дѣбравалимѣ* <<https://mitropolia-sofia.org/index.php/bibliotheca/bibliya/43-bibliya-na-tzarkovnoslavjanski-ezik>>, както и в съвременния английски библейски превод: and have served Baalim and the groves. От друга страна, стоят текстовете, чиито преводачи или редактори са направили уточнение – ,свещената горичка‘ от гръцкия първоизточник напълно коректното е заменена с богинята Астарта. Така е в латинския превод от Вулгата: et servimus Baalim et Astharoth <<https://wordproject.org/bibles/vg/>>. Така е и в отпечатаните през 1518 г. в Прага *Книги Царства* на Франциск Скорина: *послужихомъ ваалиму и астароту* (Скорина 1518). Както видяхме от приведения по-горе текст, такъв е и съвременният български превод.

На този фон особено отчетливо се откроява нашият библейски стих. ,Свещената горичка‘, ἄλσοϛ, е останала непреведена. Освен това старобългарският преводач е намерил за нужно да поясни видимо неособено ясните за читателите си Ваал и ἄλсоϛ. Ваал е пояснен с *каменьное телище*, а ἄλсоϛ с *мѣдно капище / каменьно капище*. Глосата *каменьное телище* е напълно коректна, тъй като изобразяват Ваал като бик. Много по-интересни са глосите към ,свещената горичка‘ ἄλсоϛ *мѣдно капище / каменьно капище*.

Към какво е препращал в пояснението си старобългарският преводач?

В основата на капище стои първобългарско *kǫp ,образ, изображение, подобие‘. В старобългарската книжнина, както и в книжнината на останалите православни – в Сърбия, Русия, Влашко и Молдова лексемите от словообразователното гнездо и композитите, образувани с него, назовават всякакъв вид езически, нехристиянски, вярвания, изображения, светилища и ритуални практики.

Капъ, капище

Следващите примери са извлечени от Старобългарския речник (СР 1999) на БАН, от Корпуса текстове в <http://histdict.uni-sofia.bg/>, както и речниковите статии в Историческия речник, разположени на същия сайт на СУ „Св. Климент Охридски“.

Първичното значение на капъ, ,образ, изображение, подобие‘, е документирано в старобългарската книжнина с примери от превода на *Шестоднев* на Йоан Екзарх Български: *първокѣвъи свѣтъ, такоже и въ слънѣца вѣшаше, рекъше вес крѣга и капи ЙЕШест 24а; весплътънъ оубо свѣтъ испрѣва въстъ; таѹе послѣжде въ капи тѣлеснѣи въложенъ въстъ ЙЕШест 24с; образы твора и капи своискы кѣжждо хѣтростъ на дѣло съвращаетъ ЙЕШест 224с.* Към това се добавят и от 2 примера от Супрасълския сборник: *на възнесаннѣ заблждъшоуоумоу адамоу съннѣи моннн штедротамн хощтж съзъданааго по моѣмоу образу. грѣхъ. въ моѣ капъ сътворенааго оветъшн. тварь ржкоу моѣю нзмьжда оурнѣ Супр 247.16; сътворнѣт во съ чловѣка по капн нашен н по образу Супр 308.19.* В значението, вложено от старобългарските преводачи, няма и сянка от нещо езическо, идолопоклонско и недостойно за почитание. С капъ се назовава дори Божественият образ и подобие. Успоредно с това примери от старобългарския превод на *Хрониката на Георги Синкел* показват амбивалентното значение, което започва да придобива капъ: *въ въ вѣѣ людѣ. н вѣрны нзрѣноу веселіе. вндашн. текоуцаго по всѣ днн к вѣрѣ бжн всѣ ѣзыкы. н крѣтащѣ са н. н ндолы рекше капн съкнвѣающе ХрГС 486б.* Тук специално искам да обърна внимание на пояснението, което получава гръцката заемка *идолъ* – *рекше капн.* Преводачът на *Хрониката* е използвал същия похват като този, който намираме в *Книги Царства*.

В лексикографските справочници много повече са примерите за капище. От *Шестоднева* на Йоан Екзарх имаме примери, че лексемата има значение, форма, съсъд : *по месѣковѣ повѣсти тѣло доуша прѣжде въстъ, възвмѣшю творацю прѣстъ отъ земля и сътворѣшю ѣж*

и съсѣдивъшю брѣньно и все ве чювьства капище ЙЕШест 216с - 216d; а звѣзды ничесоже таково не имѣтъ съпроста, нъ тѣчюиѣ тѣлеса сѣтъ, акы съсѣди сътворени и капища свѣтоу творецемь когомь ЙЕШест 132а - 132b.

Особено интересен за значението ‚образ, изображение‘ е един пример от *Пандектите на Антиох* от XI в. и по-специално от глава *За сребролюбието*. В нея се порицава ламтежът за богатство и тези, които имат упование не на Бога, а на парите. Това е предадено в гръцкия текст по следния начин: *εις θεὸν ἐλπὶδα οὐκ ἔχουσιν. ἀλλ’ εἰς ζῶδια βασιλικὰ*. Парите, срещу които е насочен патосът на поучението, са наречени евфемистично ‚царски изображения‘. Използваната гръцка лексема *τὸ ζῶδιον* означава ‚фигура, изображение, скулптура‘. А ето по какъв начин този текст е предаден от старобългарския преводач: на *ба оупъванина не имоуѣтъ нъ на капишта црскѣ ПАНтиох* 17б.

Успоредно с това лексемата капище назовава и противоположно то на истинското богопочитание. Много интересни са наблюденията на А. Горски и К. Невоструев, които при описанието са *Шестоднева* на Йоан Екзарх (Син. 54) от 1263 г. отделят внимание на употребата на „капище“. Капището, отбелязват двамата учени, е веществено човешко или животинско изображение и привеждат следния пример от *Шестоднева*: *небонъ и рочка сама ѡ себѣ. и ѡко ѡсобъ съи. и коежѡ ѡ тѣлесе капищънъиѣ оудовъ разолежеть. не ѡбавет’ се добри ЙЕШест 70b*. Тялото на Адам, което още не е одушевено от Божието дихание, също е „капище“: *тѣло дше прѣже вѣи. възъмшю творцю прѣсть ѡ землю и сътворившю не и съсѣдивъшю брѣньно. и все ве-чювьства капище, по томъ въ дъша ЙЕШест 216b* (Горски-Невоструев 1857, 13).

Многобройни са примерите, в които капище означава ‚статуя, изображение‘ и ‚езическо светилище‘. Лексемата се среща преобладаващо с тези си значения, но заслужава да се отбележи амбивалентната ѝ употреба от Йоан Екзарх. В *Шестоднев* капище освен ‚форма, съсъд‘ тя е и ‚статуя, изображение, идол‘: *азъ же мьнихъ, паче же рещи вѣкроуѣжъ, тако гнѣваѣтъ сѣ на ны и мрътвьци, аще слышатъ, такоже и капища, иже сѣтъ идола, мрътвьца зовемъ ЙЕШест 162d - 163a*.

Един от примерите, които авторите на Историческия речник на <http://histdict.uni-sofia.bg/> привеждат като илюстрация на значението ‚езическо светилище‘ прави връзка с една от глосите, които са обект на изследване в настоящото проучване. Примерът е от апокрифното съчинение *Видение Данилово* и в него се споменава за мѣдѣноу капи-

---

ще – подобно на 1Цар 12: 10 – и оударивъ хръзаномъ своимъ • въ капище мѣдѣноє • въ немъ же єсть самъ сосоудъ скръвень • повелѣниємъ бжииемъ отрѣзають се ВДан 238г. Според лексикографската разработка капище от този пример е със значение „езическо светилище“.

Наистина ли съществува връзка между „медното капище“ от *Книги Царства* и това от *Видение Данилово*?

За мѣдѣноє капище се говори и в друг текст, свързан тясно с *Видение Данилово*. Това е *Тълкование Данилово*. Двете съчинения принадлежат към жанра на историко-апокалиптичната литература и обикновено се преписват заедно. Те са обстойно изследвани и издадени критично от В. Тъпкова-Займова и А. Милтенова (Тъпкова-Займова – Милтенова 1996, Търкова-Zaimova – Miltenova 2011). По-долу привеждам интересуващите ни примери от апокрифните съчинения:

Видѣннє данила пророка ѡ црѣхъ. и послѣднихъ днєхъ. и ѡ коньчина вѣка

внидєть въ румь. и придєть на мѣсто. въ немъ єсть скръвенны сосоудъ. и оударивъ хръзаномъ своимъ. въ капище мѣдѣноє ВДан 238г¹⁴.

А се тълкование данилово

встанєть михаиль каганъ въ бльгорѣхъ. и всѣдъ на конь. поидєть съ хръзаномъ єдынѣмъ. и придєть къ римоу. и внъ вѣдарить въ капище мѣдѣноє. и скроушить се ѡко прахъ. и внидєть въ градъ¹⁵.

И в двата текста победата на главния герой е свързана с ритуалното разбиване на нещо, което е наречено „медно капище“. По повод на това издателките на текстовете отбелязват в коментара, че в гръцкия текст на мястото на „капище“ стои τὸ ζῶδιον, която дума не е намерила задоволително обяснение от изследователите на този вид текстове. Във връзка с това те изказват хипотезата, че първоначално е съществувало четене τὸ ἐξῴδιον, която дума стои доста близко до значението на „капище“ (Тъпкова-Займова – Милтенова 1996, 133, бел. 48). Това е единственият коментар, направен във връзка с „медното капище“ във *Видение* и *Тълкование Данилово*. По този повод си позволявам да обърна внимание отново εἰς θεὸν ἐλπίδα οὐκ ἔχουσιν. ἀλλ’ εἰς ζῶδια βασιλικὰ от Пандектите на Антиох (текстът е приведен в предходното изложение) и да поставя въпроса дали този пример,

---

¹⁴ Примерът е от <http://histdict.uni-sofia.bg/>.

¹⁵ Примерът е от цитираното издание на Тъпкова-Займова – Милтенова 1996, 125.

както и старобългарският превод с капище не биха могли да дадат някакво обяснение.

Двата апокрифа са разгледани като исторически извори от М. Каймакамова (Каймакамова 1976). Изследователката не се спира на това какво трябва да означава „медното капище“, причислявайки го по всяка вероятност към приказните фантастични мотиви, които се наслагват върху историческите факти.

Двата старобългарски апокрифни текста са интерпретирани в монографията на Ив. Венедиков „Митове на българската земя. Книга първа. Медното гумно“ (Венедиков 1995). Ученият си поставя амбициозната задача да докаже една своя хипотеза – връзката между „медното капище“ от апокрифите *Видение* и *Тълкование Данилово*, някои византийски извори, за които ще стане дума по-долу, и един фолклорен мотив, станал повод за множество хипотези и публикации – „медното гумно“.

Той приема, че под „медно гумно“ трябва да се разбира български езически митологичен символ за обозначаване на българската езическа държава и освен това в изследването си навсякъде без мотивировка заменя „капище“ от *Видение* и *Тълкование Данилово* с „гумно“¹⁶, т.е. пренася собствената си интерпретация в двете историко-апикалитични произведения, а там не се споменава за „гумно“.

За „медно гумно / меден ток“ обаче се говори в друго апокрифно съчинение – *Сказание за пророк Самуил*. Текстът е изследван и издаден от А. Милтенова (Милтенова 2014).

В апокрифа пророк Самуил е повикан да помогне на Навоходуносор да си припомни свое съновидение и да го изтълкува. Ето думите на Самуил: ты видель еси токъ велеи медень. на мѣднѣ тоцѣ. мно́ж-ство вѣць зело. и за ними вѣчьарь пастирь вѣцямъ ... ме́днѣ гоу́мно ꙗ́вѣ съвѣтъ. а вѣци соу́тъ лю́де. пастирь вѣцямъ ты еси. „Медният ток / гумно“ олицетворява целия свят. Този смисъл е твърде отдалечен от свещеното езическо място, наречено в 1Цар 12:10 ἄλσος и пояснено от старобългарския преводач с мѣдньоу капище, както и от разбитите медни капища във *Видение* и *Тълкование Данилово*.

Ив. Венедиков привежда като доказателство за своята теза, че „медно гумно“ и „медно капище“ са идентични понятия, и два ви-

---

¹⁶ Критиката е отправена от Тодор Моллов, посветил своя монография на същия проблем (Моллов 1997).

зантийски текста, свързани с езическата България, които според него също употребяват „медно гумно“.

Първият е *Послание на трима патриарси до император Теофил*. Христофор Александрийски, Йов Антиохийски и Василий Брусалимски припомнят на владетеля събитие, свързано с българската история и разказват как един от предшествениците на владетеля, император Лъв V, се обърнал към монах на име Саватий и го попитал дали ще извоюва победа. Тогава той предрекъл: „Ти, царю, ... и ще победиш българите и ще забиеш ромфеята си (копието си) сред България в медното гумно на аула (двореца) им“. Този текст е дал повод за различни интерпретации. Така например В. Златарски смята, че според Саватий в резиденцията на българските ханове се е намирало ἡ χαλκοῦς ἄλων – медно гумно, от което можело да се заключи, че ромеите уподобявали укрепената с окопи българска столица Плиска на змейовско свърталище или живелище, защото в някои византийски народни умотворения се разправя за змейовски метални гумна (Златарски 1970, 565-566). Тази интерпретация силно е повлияна от големия интерес към митичното „медно гумно“ във фолклора и топонимията, и вмениява същите представи на византийския извор.

Вторият случай на споменаване на „гумно“ във връзка с прабългарската държава е от византийските извори за българската история. Това е съчинението на един историк от X в., Йосиф Генезий, който написал по поръка на император Константин VII Багренородни история на Византийската империя, наречена *За управлението на императорите*. В него се разказва за една победа на византийците над българите: „Той [Лъв V] също така победил и самия вожд на българите и едни от техните деца удрял в скалите, а други жестоко избил на „гумното“ (ГИБИ 4 1961, 323). Особено важно по отношение на интерпретацията на Венедиков, е да се отбележи, че в поредицата *Гръцки извори за българската история*, където е издаден и преведен на съвременен български език този откъс от съчинението на Генезий, *гумно* е сложено в кавички. В този смисъл двата византийски текста, за които стана дума, се различават съществено помежду си – в пророчеството на Саватий наистина се споменава за „медно гумно“, докато Генезий разказва за избиване на деца на някакво пространство, което нарича ἄλων. Основното значение на ἄλων действително е „харман, гумно“, но заедно с това означава и: „диска на слънцето или луната“, „птиче гнездо“, „серпантина на змия“, както и на „кръглия площад в Делфи“ (LSJ). Склонна съм да мисля, че ἄλων би могло да означава и миторитуа-

---

лен комплекс в Плиска, който по всяка вероятност отличава с кръглата си форма, която е станала причина за наименованието му. Издателите на *Гръцки извори за българската история* са подхождали максимално предпазливо към превода и са поставили *гумно, харман* в кавички.

„Медното капище“ и „медното гумно“ са предмет на изследване на Т. Моллов. Той му посвещава раздел от книгата си *Мит – епос – история. Старобългарските историко-апокалиптични сказания (992 – 1092 – 1492)*, която носи название *История и квазиистория в борба за сакралната топография на българския Космос: I. „Медно гумно“*. Авторът подлага на критика някои моменти от заключенията на Ив. Венедиков, но заедно с това смята, че под това название трябва да се разбира реално съществуващ обект в миторитуален комплекс, който в българската езическа митология е свръхсакрално място, от което произтича и държавно-политическото му значение. Авторът издига тезата, че „медно капище“ и „медно гумно“ са идентични. Според него съществува замяната (редуване) и на „медно капище“ и „медни врати“. Докато във Видение Данилово неразпознатият цар влиза в Рим и разбива на прах медно капище, в което има скрит съд, в Тълкование Данилово епизодът е предаден по-разгърнато – недопуснат в Рим (обвинен, че е измамник), цар Михаил разбива медното капище. Авторът смята, че в това апокрифно съчинение топосът е употребен със значение „медни врата“. На практика към издигнатата от Венедиков двойка „медно капище“ / „медно гумно“ Моллов добавя още и „медна порта / медни врата“, които са част от езическия миторитуален комплекс, описан в българските историко-апокалиптични сказания (Моллов 1997). Намирам, че подобно на хипотезите, изказани от Ив. Венедиков, и тези на Т. Моллов не могат да се приемат за безспорни.

Медта играе важна роля в народната митология. Етнолозите и фолклористите са събрали и изследвали обилен материал за множество топоними, гатанки, както и за предания, свързани с „медното / бакърено“ гумно. Ив. Георгиева отбелязва, че в различни славянски и балкански предания на руси, словаци, сърби и гърци се говори за битки, които стават на медни гумна като бойно поле на змейове, за металическо поле с металическа трева за змейските овце, за място, на което змейовете вършеели метална храна. Символното значение на този метал отвежда далеч назад към митологичните представи и ритуали на прадедите ни от индоевропейската прародина. Представите за задгробния свят като за медно пасище, а за небето като за медно гумно хронологично отнася възникването им към енеолита (Георгиева 1993, 68).

Може да се отбележи, че *Сказание за пророк Самуил*, за който споменах в предходното изложение, показва пряка връзка с митичните представи за „медното гумно“.

Връщайки се към малкото съхранено от старобългарската книжина, свързано с „медното гумно“ и „медното капище“ в апокрифите и във византийските извори, смятам за основателни следните изводи:

- С митовете и легендите от фолклора е свързано единствено *Сказанието за пророк Самуил*. От средновековните български паметници единствено в *Сказанието* се говори за „меден ток / медно гумно“, а описаната картина и нейното тълкование се покрива с народните митологични представи.
- Във *Видение* и *Тълкование Данилово* става дума за нещо различно. Ритуалното разбиване на „медното капище“ е свързано с унищожаване на нещо с голямо сакрално значение. Във *Видението* става дума за някакъв съд, в който има скрито нещо ценно (съкровище), т.е. като че ли става дума по-скоро за свещен предмет. Това ми се вижда, че стои далеч от фолклорните предания за „медното гумно“.
- Струва ми се, че и в пророчеството на Саватий, и в хрониката на Генезий става дума за сакрално място, завладяването на което е знак за победата на византийците над езичниците българи т.е. това е някакъв знаков миторитуален център.
- В този смисъл *Видението* и *Тълкованието* правят някаква връзка с византийските източници.
- Мисля, че колкото и да е привлекателно отъждествяването на „медното гумно“ с „медното капище“ не е основателно.

Къде на този фон може да се впише „медното капище“ от 1Цар 12: 10?

В контекста на казаното досега ми се струва, че може да се заключи, че старобългарският преводач е бил наясно какво се крие под ἄλσος в гръцкия текст на 1Цар 12: 10 и е избрал следния подход – съзнателно не е превел ἄλσος с „гора“, оставил е лексемата непреведена и е глосирал по подходящ за представите на читателите си начин с „меден / каменен идол“. Така богинята Астарта, наречена метонимично във византийския текст с мястото на нейното почитание (или с нейното изображение?) – ἄλσος, в глосата към старобългарския превод на Книги Царства е обяснена с близкото до представите на българи

и славяни езическо светилище. Ще приведа един пример от *Житието на Терентий, Африкан и Помпий* от Супрасълския сборник, който по много ясен начин описва какви са езическите идоли в представите на християните: си бо вози же мѣниши, каменнѣ и дрѣво и мѣдъ и жѣлеза сѣтъ, оукрашени златомъ на прѣльштение чловѣкомъ Супр 147, 1-4. Именно тази представа за по всяка вероятност скулптурно изображение на Астарта е предизвикала появата на глосите „медно / каменно капище“.

Смятам, че изобилната употреба на прабългарски думи за назоваване на несакралното, профанното място за почитание на отхвърлените езически богове съвсем не е случайна. Изборът е продиктуван от рязко променената ценностна система на средновековния българин. Старобългарската книжнина, старобългарският книжовен език, преводните и оригиналните съчинения на книжовниците, поставили основата на третата за Средновековна Европа цивилизация на Slavia Orthodoxa, показват ясно как приемането на християнството не само изпраща в забвение старите вярвания, но и променя рязко значението на лексемите от цялото словообразователно гнездо, произхождащи от прабългарското *кар, които от обгърнати със святост „образи“, „изображения“, „подобия“ и достойни за почитание „кумири“ и „светилища“ се сдобиват със статут да назовават недостойното езичество.

Съкращения

ВДан – Видение Данилово

ЙЕШест – Йоан Екзарх Шестоднев

ПАНтиох – Пандекти на Антиох

Супр – Супрасълски сборник

ТДан – Тълкование Данилово

ХрГС – Хроника на Георги Синкел

Цар – Книги Царства

Елка Мирчева, София